

Gárdonyi Géza *nyelvi öröksége*

Az anyanyelv a bölcsőtől a koporsóig (20.)

Attila és Leó pápa találkozása a Képes Krónika nyomán.
Attila lóháton fogadja a gyalogszerrel érkező pápát

Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című regénye olvasható ifjúsági regényként, történelmi regényként, filozófiai és lélektani regényként is. Mindez a mű alapos nyelvi vizsgálatából derül ki. Gárdonyi Géza „nyelve”, azaz nyelvhasználata, írói stílusa többretegű. Az árulkodó, vallatásra való nyelv segítségével bepillantathatunk a szöveg mögé: Gárdonyi gondolkodásmódjába, a lélektani és filozófiai nézeteibe.

Gárdonyi „nyelvművész” volt. Gördülékeny, szép stílusát jól jellemzik a régi nyelvből, nyelvjárásokból vett szavak és kifejezések, archaizmusok, illetve az író saját játékos szóalkotásai. Szinte kis szótárnyi összeírható *A láthatatlan ember* című regényből. (Szép feladat lenne egy Gárdonyi Géza írói szótár megalkotása!) Különleges, olykor egyedi szavainak sajátossága a gazdag hangutánzó és hangulatfestő jelleg. Pl. kitornyollik (a sátor), gyakint (tört) fölkepszet (a lovára), bözsög (a város, mint a rajzó méhkas), elfancsalít, kibandalog, lehedez, bübög ~ tassog ~ dübög (az öreg), káricál, rápillent, nyullad, lehedez, kábuldoz, vatytyog, döcögve (nevet), duhhan (a falon), veckelődik, képedez. Másik jellemzője az ikerítés. Az ikerítés szóalkotási mód, melynek során egy szóhoz ikonikusan, vagyis hangrendi vonzással egy másikat társítunk. Pl.: suttogtak-buttoztak, csonka-bonka, csepegett-csupogott, ringy-rongy, nyüzsög-bözsög, tél-túl, csengés-bongás.

Gárdonyi Géza 1921-ben

Gárdonyi stílusában figyelmet érdemelnek a tájleírások, a talán még észre sem vett szürrealista vonások és az olykor előbukkanó humor. Egy tájleírás: „Már ugyan kitavaszkodott, mikor az Iszter vizében megitathattuk a lovainkat. Fűzfák, nyírfák már javában bontogatták a levelüket, s a rétek és legelők: mintha nagy, zöld bársony szőnyegekre tojássárgáját szórt volna szét valami mérföldeket lépő óriás.” Szürrealista vonásokat mutat a katalauni ütközet utáni, apokaliptikus csatateret, halottakkal zsúfolt patakot bemutató leírása: „A halottak pedig egyre utaznak előttem. Egyik hanyatt, másik háttal az égnek, a harmadik oldalt. Némelyiknek csak a köntöse látszik ki. De mennek, tízével, húszával, utaznak a habos, veres vízben. S bukdácsolnak, integetnek, mintha mondanák: – Ó, beh jó vízben utazni a másvilágra! Tarts velünk, Zéta!” A jelenet a romantikusok és szürrealisták által sokszor leírt haláltáncba torkollik: „Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyakú római, kinek a feje a vállára van billentve. Az magában kereng nagykomolyan, aztán az is tovább lejt, mintha táncolna.”

A láthatatlan ember történelmi regény, melynek történelmi díszlete az ókor vége, Attila hun király udvara. A nagyobb történelmi eseményeken (például csatákon) kívül keveset tudunk a hunokról. Gár-

donyi azonban történelmi tanulmányok és logikus következtetések alapján rendkívül részletes leírását adja a hunok birodalmának, azon belül is mindennapjainak. Gárdonyi rendkívül találékony és hihető módon képzelel el a hunok birodalmát: van hun nyelv (ennek egyes szavai magyar nyelvjárási szavak), a birodalomban több etnikum él együtt (a szerző vagy két tucatot néven is nevez), és ezáltal termékeny többnyelvűség uralkodik. A láthatatlan emberben felsorakoztatott nevek szinte mindegyike régi magyar, honfoglalás kori vagy ómagyar név, amelyek egy része helynevekben őrződött meg: Tarna vitéz, Rába asszony, Káma, Balambér, Iddár, Zobogány, Bogár, Györhe, Bucsa, Bial, Sármand, Csomortán, Barakony, Ladó, Sukoró. S hogy mennyire jól rekonstruálta az egykori világot Gárdonyi, mutatja egy aranytálcán a leírása: „Aranyból készült remekek voltak: öt serleg, két tál és öt tányér. A serlegeken ki volt domborítva Nagy Sándor vadászata. Ha az öt serleget egyszerre forgatták, a vadászat megelevenedett: aranyemberek vadászata aranyerdőben, arany vadakra! A tálakat is művészi alkotások ékesítették: egyiken Ádám és Éva a fa alatt, a másikon a vízözön. A tányérok szélén összefogódzott amorettek köre.” Szinte hátborzongató, hogy az

1980-ban előkerült, kalandos utat bejárt és nemrégiben Magyarország által viszásvásárolt Seuso-kincs alakzatai, jelenetei bukkannak fel ebben a leírásban. A Seuso-tárgyak domborművein is együtt fordulnak elő a klasszikus görög-római kor figurái korai keresztény jelképpel (Krisztus monogramjával). Annyi a különbség, hogy a Seuso-tárgyak ezüstből vannak.

Még mélyebbre ásva Gárdonyi művében kiderül, hogy A láthatatlan ember voltaképpen egy szigorú civilizációkritika. Bár a Római Birodalom magas műveltségi szintet ért el, görög-latin kultúrája az emberiség csúcsteljesítménye, Zéta rokonszenve folyamatosan közeledik a barbárokhoz: „inkább vagyok itt rab, hogy sem nálatok, uram, főnemes”.

Nem véletlenül lett végül is három korábbi cím után a történelmi regénynek álcázott, de a mélylélektan felé kacsingató mű címe: A láthatatlan ember. Az ember lelke: láthatatlan. Az ember végső soron kiismerhetetlen. Igazából nem is tudjuk meg, hogy ki a láthatatlan ember a regényben. Lehetne Zéta, hiszen a szerelem bolonddá teszi, mindent tönkretesz miatta. De lehetne a láthatatlan ember Emőke is, hisz valódi érzelve szinte mindvégig titok marad (szerelmes Attilába). Egy kicsit láthatatlan Dsidsia is, akinek szerelmét Zéta nem veszi észre. De láthatatlan, kiismerhetetlen ember maga Attila is. Mindenesetre a legvalószínűbb, hogy Zéta, az elbeszélő-főhős a láthatatlan ember, összetett, bonyolult lélekkel. „Dehogy ismertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. Még Dsidsia sem ismer engem, pedig feleségem és őrző angyalom, s nyitva előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.”

Gárdonyi Géza az újabb irodalomtörténetekben nem kap méltó helyet. Pedig méríthetnénk páratlanul gazdag nyelvi és gondolatvilágából.

Gárdonyi Géza örökségét ápolja a Gárdonyi Géza Emléktársaság, a Gárdonyi család, Szőlősgyörök önkormányzata (itt született az író édesanyja), s ennek nyomán évente megrendezik a Göre Gábor-humorkonferenciát, és emléktáblát helyeznek el azokon a településeken, ahol Gárdonyi megfordult. ■